ВӘТӘН ВӘ МИЛЛӘТ ФӘДАИСИ

Нә дијорлар: бәшәрлә фирдәвсә
Дөнәчәкмиш дејилми дүнјамыз?!
Бири: "Инсан мәләк олуму" — десә
Бән дерим: "Бир мисали вар бакыныз;
Бу тәбии-шуари мунислә,
Бәнчә Шаиг нүмунәдир мәләкә".

Бир мүддәт Түркијәдән кәлиб Азәрбајчанда јашамыш, Шаиглә әмәкдашлыг етмиш, танынмыш әдәбијјат тарихчиси, дөрд чилдлик монументал Азәрбајчан әдәбијјаты тарихинин мүәллифи, алим, мүәллим, шаир Исмајыл Һикмәтиндир бу ше'р. Абдулла Шаигә һәср олунуб. Илк дәфә 1923-чү илдә Абдулла Шаигин әдәби-педагожи фәалијјәтинин 20 иллији мүнасибәти илә бурахылмыш "Абдулла Шаиг Талыбзадә" китабында чап олунуб. Шаиги јахындан танијан Исмајыл Һикмәтин бу кичик ше'ри мүасирләринин Шаиг шәхсијјәти һаггында дүшүнчәләрини чох көзәл үмумиләшдирир. Ше'рдә дахили сафлығына, хејирхаһлығына көрә мәләклә мүгајисә едилән Шаиг мүәллим бүтүн мүасирләри, тәләбәләри тәрәфиндән даим јүксәк гијмәтләндирилмиш, еһтирамла анылмышдыр.

XX әсрин көркәмли әдәбијјат тарихчиси Сејид Һүсејн Абдулла Шаиги "көһнә әдәбијјаты әсасындан јыхыб јени бир әдәбијјат јарадан, бу әдәбијјатын тәмәл дашыны гојанлардан бириси" адландырыды. Бу мүлаһизәдә Шаигин XX әср Азәрбајчан әдәбијјатындакы хидмәти гисмән ифадәсини тапыб. Абдулла Шаиг Азәрбајчан романтизминин, Фүјузат әдәби мәктәбинин көркәмли нүмајәндәләриндән, ушаг әдәбијјатынын јарадычыларындандыр. Лакин бу бөјүк шәхсијјәтин хидмәтләрини тәкчә әдәбијјатла мәһдудлашдырмаг ону биртәрәфли тәгдим етмәк демәкдир. Чүнки Абдулла Шаиг һәм дә XX әср Азәрбајчан елми-педагожи фикринин ән гүдрәтли нүмајәндәләриндәндир. Азәрбајчанда педогокика елминин әсасыны гојанлардан биридир, әдәбијјат тарихчиси вә әдәбијјат нәзәријјәчисидир. Азәрбајчан әдәбијјатыны үмумтүрк контекстиндә тәгдим едән "Күлзар", "Түрк чәләнки", "Әдәбијјат дәрсләри", "Әдәбијјат мәчмуәси" кими бу күн дә әһәмијјәтини итирмәјән дәрсликләрин мүәллифидир.

Өзүнүн сағлығындан башлајараг Шаиг ирси даим тәдгигатчыларын диггәт мәркәзиндә олмушдур. Һеч шүбһәсиз, бундан сонра да бу вәтән, милләт мүчаһидинин әсәрләринә заман-заман мурачиәт олуначаг. Абдулла Шаиг бу күн Азәрбајчан халгынын ән чох әзбәр билдији шаирдир — бу чәһәтинә көрә 120 јашлы Шаигә һеч бир шаир мүгајисәјә кәлмир. Дил ачан көрпә "ата", "ана" кәлмәләриндән аз сонра шаирин дилләр әзбәри олан "Довшан", "Кечи", "Хоруз", "Чан күлүм, чан, чан" вә с. ше'рләрини әзбәрләјир. Сәнәткарын хошбәхтлији онун унудулмамасында, јадда галмасында, охунмасындадырса, онда 120 јашлы Абдулла Шаиг Талыбзадә хошбәхт сәнәткардыр. Ән азы она көрә ки, бу күн ушаг әдәбијјатымызы Шаигсиз тәсәввүр етмәк имкансыздыр. Һәтта бу саһәдә Шаиглә јанашы дајана биләчәк икинчи шаиримиз дә јохдур.

XX әсрин әксәр шәхсијјәтләри кими, Шаиг дә кениш ерудисијаја, чохшахәли јарадычылыг сферасына малик бир сәнәткардыр. Амма һансы саһәјә аид олмасындан, јазылдығы дөврдән, бөјүклүјүндән-кичиклијиндән асылы олмајараг бу бөјүк сәнәткарын бүтүн әсәрләрини бир мәрам — вәтәнә вә миллләтә хидмәт мәрамы бирләшдирир. Шаигин бүтүн јарадычылығы Вәтәнинин, мәнсуб олдуғу халгын тәрәггисинә һәср олунуб:

Санма бу дәрду гуссәмин сәбәби,
Олмамагдыр бу дүнја камымча.
Гәлбими јандыран будур анчаг
Вәтәни көрмәдим мәрамымча...

1905-чи илдә јаздығы "Вәтән" ше'ри әслиндә бүтүн Шаиг јарадычылығынын манифести һесаб олуна биләр:

Өвлади-нахәләфми сәни салды бу күнә?
Ејваһ, бу дәрү-мөһнәтә дөзмәм,
Вәтән, Вәтән!
Ач, ач о гәмли көксүнү,
еј мәхзәни-мәлал
Бас бағрына бу Шаиги мәһкәм,
Вәтән, Вәтән!

Шаиг заман-заман вәтән мөвзусуна дөнүб вә бу силсиләдән көзәл, јаддагалан әсәрләр јарадыб. 1920-чи илин апрел ишғалындан аз өнчә јаздығы "Вәтәнин јаныг сәси" ше'ри түрклүјүн тарихи әсрләрлә өлчүлән гәһрәманлыг әзминә мурачиәт, милли Азәрбајчан дөвләтини јахынлашан рус тәһлүкәсиндән горумаға чағырыш иди. Шаиг Азәрбајчан әдәбијјатында истиглал идеалларыны тәрәннүм едән гүдрәтли сәнәткарлардан иди вә вәтәнинин јенидән әсарәтә дүшмәсини гәбул едә билмирди:

Шу дијарын дағларында, дашында,
Гуртарычы гәһрәманлар аз дејил.
О әлләр ки, сәни бу күн гуртармаз,
О дилләр ки, сәни бу күндә анмаз,
О үрәк ки, сәнин үчүн чарпамаз,
О ајаг ки, Вәтән үчүн гошамаз
Ал ганына бојансын,
Севдијинин баш учунда јас гурсун.
Аналары ағы десин, сач јолсун,
Сәнин кими ағласын...

Абдулла Шаиг XX јүзиллијин әввәлләриндән гүввәтләнән түркчүлүк һәрәкатынын үнлү нүмајәндәләриндән биридир. Сијасәтлә уғрашмағы о гәдәр севмәјән, сијаси һәјатдан кәнар олмаға чалышан Шаиг өз миллләтини варлығы илә севән түркчү, һәтта туранчы бир сәнәткардыр. Шаигин дүнјакөрүшүнүн формалашмасында бөјүк гардашы, XX әсрин танынмыш зијалыларындан олан Ахунд Јусиф Талыбзадәнин мүһүм ролу олмушдур. Ахунд Јусиф исламлашмаг идеалларыны тәблиғ едән бир нечә драм әсәринин мүәллифидир. Бакыда түркчә вә шәриәт мүәллими олмуш, Балкан һәрбиндә Түркијәјә кедәрәк көнүллү саваша гатылмыш, минбашы рүтбәсинә јүксәлмишдир. Истиглал дөврүндә Азәрбајчана дөнмүш, орду гуручулуғунда фәал иштирак етмиш, Көнүллү Јардым Алајынын рәһбәри олмушдур. Ахунд Јусиф өмрүнүн сонуна гәдәр рус ишғалына гаршы дөјүшмүш, Түркүстан дөјүшләриндә Әнвәр пашанын ән јахын силаһдашларындан олмуш, 1923-чү илдә русларла дөјүшдә һәлак олмушдур. Бу бөјүк түрк севдалысынын Шаиг үзәриндә тә'сир бурахмасы шүбһәсиздир. Әбдүлваһаб Јуртсеверин "Шаиги Шаиг јапан Ахунд Јусифдир. Ағабәјисинә (бөјүк гардашына) гаршы бөјүк севкиси булунан Шаиг мәфкурә хәзинәсини ондан ирс алмышдыр" гәнаәти бөјүк бир һәгигәтин ифадәсидир.

Шаиг Ахунд Јусиф гәдәр фәал мүчадилә адамы олмаса да, әсәрләриндә гардашынын уғрунда чан гојдуғу идеаллары тәрәннүм вә тәблиғ едирди. О, һәр шејдән өнчә дүнјада јашајан бүтүн түркләрин бир миллләт олдуғуну гәбул едир, өз түрк сoју илә, онун гәһрәман кечмиши илә даим фәхр едирди.

1918-чи илдә түрк ордусу илә Азәрбајчана кәлән, 1920-чи илдә Бакыда "Фәрјад" адлы ше'р китабы чап олунан түркијәли шаир Фејзулла Сачидин "Мүәззәз Абдуллә Шаигә" итһаф етдији "Түркүн хитабы" ше'риндә Шаигин түрклүк ешги, өз сој-көкүнә севкиси чох көзәл лирик ифадәсини тапыб. Бу вахтадәк нәшр олунмадығыны нәзәрә алараг һәм дә көзәл лиризм нүмунәси олан һәмин ше'ри охучулара тәгдим едирик. Бу ше'р Абдулла Шаигә һәср олунмуш ән көзәл әсәрләрдән бири олмагла бәрабәр, һәм дә истиглал дөврүндә түрклүк дујғуларыны, түрклүк севкисини анладан ән сәчијјәви әсәрләрдәндир:

Сорун бизи тарихдән, сорун бизи,
нәләр дер...
Јер үзүндә нә арслан бир миллләтиз
биз әрләр.
Уғрадыгча, сардыгча вәгтбәвәгт вә
јербәјер,
Инләмишдир шу кәјләр, титрәмишдир
бу јерләр.
Бизә дәмир биләкли, тунч үрәкли
түрк дерләр.

Билән билир биз кимиз, беш мин
иллик миллләтиз,
Адымыз Көј, Илдырым, Дәмир, Гаја,
Дағ, Дәниз
Һиндә, Чинә, Иранә, һәр јанә ат
салан биз,
Көкдән ишарәт алыб Шәргдән
Гәрбә кечмишиз...
Бизә күнүн јолдашы, ајын еши
түрк дерләр.

Атымызы бир мүддәт Асијада ојнатдыг,

(Арды 2-чи сәһ.)

(Əvvəli 1-чи сəһ.)

Дар кəлинчə мејданлар Авропаја
сычратдыг,
Гарғымызы миллијјəт атəшилə парлатдыг,
Чох тачлары учуртдуг, чох тачлары
фырлатдыг,
Бизə гəһрин хəнчəри, зəфəр əри түрк
дерлəр.

Бошалмышыз, долмушуз,
талғаланмыш, ташмышыз,
Əсрлəрчə уғрашмыш, јылларча
савашмышыз,
Əлдə мизраг бир јандан, бир јана
улашмышыз,
Сарп гајалар атламыш, јүча сəдлəр
ашмышыз,
Бизə гарғы ганатлы, рузкар атлы
түрк дерлəр...

Бајрағымыз əн јүча гəлəлəрə чəкилди,
Мəғрур башлы краллар өнүмүздə
əјилди,
Јенилмəјəн гүдрəтлəр голумуза јенилди,
Əзмимизин өнүндə чаһан бөјүк дејилдир
Бизə дағлардан ахан, сəдлəр јыхан
түрк дерлəр...

Сəсимиз вар көјлəрдə, изимиз вар
чаһанда,
Мəдəнијјəт тачыны кејəн бизик
Турфанда,
Нуһ едəн көј үзүндə көпүрəн һəр
туфанда,
Ганымыздан шө'лə вар бу күн белə
һəр ганда,
Бизə сојлар ирмағы, шан гајнағы
түрк дерлəр.

Шаиг 1916-чы илдə "Шəлалə" мəчмуəсиндə чап етдирдији бир ше'риндə түрк дүнјасыны бир ағачын будаглары кими тəгдим етмишди — ајры-ајры — түрк сојлары ны пөһрəлəр, түрклүјү исə ағач шəклиндə тəсвир етмишди.

ВƏТƏН ВƏ МИЛЛƏТ ФƏДАИСИ

Көтүклəрин арасында улу, сағлам
бир көтүк,
Ағыр, кəскин балталарла гол-ганады
гырылмыш,
Туфанларла чарпышараг, галиб кəлмиш,
јорулмуш,
Уча, сағлам вə көлкəли даллары
галмыш тəк-түк...

Түрк əдəбијјатынын Намиг Камал, Зија паша, Шинаси, Тофиг Фикрəт, Маһмуд Əкрəм Рəчаизадə, Əбдулһəг Һамид, Мəһəммəд Əмин бəј, Зија Көјалп вə с. классиклəринин Азəрбајчанда танындылмасында, əсəрлəринин тəблиғиндə Шаигин ролу бөјүкдүр. О, түрк халгларынын — хүсусəн Түркијə түрклəри илə Азəрбајчан түрклəринин бир-бирлəрини танымаларына, севмəлəринə, културчə јахынлашмаларына бөјүк өнəм верирди. Абдулла Шаиги һəтта бир мүддəт туранчылыг идеалларына тапынан көрүрүк. О, бир нечə ше'риндə Зија Көјалп ән'əнəлəрини давам етдирир. Мə'лумдур ки, түркчүлүјүн бөјүк идеологу Зија Көјалп өз идеалларыны һəм дə ше'рлəриндə тəрəннүм едирди, бир нечə ше'р китабынын мүəллифи иди — туранчылыг тəрəннүм едəн əдəбијјатын башында дајанырды. Бу хидмəтинə көрə профессор Фуад Көпрүлү 1919-чу илдə Көјалпы түрк əдəбијјатынын сон он илдə јетирдији əн бөјүк шаир адландырырды. М.Ə.Расулзадə исə Көјалп идеалларынын руһлара, бејинлəрə һаким кəсилдијини јазыр, һəтта Азəрбајчанда истиглал е'ланында туранчылыг идеалларынын мүһүм рол ојнадығыны дөнə-дөнə вурғулајырды. Белə бир дөврдə Абдулла Шаиг Зија Көјалпын туранчы ше'рлəрини Азəрбајчанда тəблиғ етмиш, бир чох гəлəм достлары кими өзү дə туранчылыг тəрəннүм едəн ше'рлəр јазмышдыр:

Бирлəшəлим, түрк оғлу, бу јол
миллəт јолудур,
Үнлə, зəфəрлə, шанла тарихимиз
долудур,
...Далғаланыр үстүмдə шанлы Туран
бајрағы,
Аловланыр гəлбимдə Əркəнəкон очағы
Һајды јола чыхалым, һагсызлығы
јыхалым,
Туранда күн доғунча зүлмəтлə
чарпышалым.

Зија Көјалп јарадычылығында олдуғу кими, Абдулла Шаиг јарадычылығында да туранчылыға мејл кечичи характер дашыјырды. Үмумијјəтлə, Абдулла Шаиг јарадычылығы һеч бир "изм"ин, һеч бир чəрəјанын мəһдуд чəрчивəсинə сығмыр.

Һəпимиз бир күнəшин зəррəсијиз,
Һəпимиз бир јува пəрвəрдəсијиз

— дејəн шаирин јарадычылығында инсана, инсанлыға севки һəр шејдəн уча дајаныр. Һуманизм һəмишə, һəр јердə Шаиг јарадычылығынын маһијјəтини, ана идејасыны тəшкил едир.

Дилара МƏММƏДОВА
Ајбəниз КƏНКƏРЛИ
Филолокија елмлəри намизəдлəри